

САМОКОНТРОЛЬ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Стаття розкриває особливості організації самоконтролю у навчанні іноземної мови у вищій школі. Аналізуються основні функції і прийоми самоконтролю, визначаються функції і структура мовного портфелю як ефективного засобу самоконтролю і самооцінювання студентами результатів власної навчальної діяльності.

Ключові слова: самоконтроль, особистість, самооцінка, самокорекція, еталон, мотивація, мовний портфель, мовний паспорт, мовна біографія, дос'є, рефлексія.

Статья раскрывает особенности организации самоконтроля в обучении иностранному языку в высшей школе. Анализируются основные функции и приемы самоконтроля, определяются функции и структура языкового портфеля как эффективного способа самоконтроля и самооценки студентами результатов собственной учебной деятельности.

Ключевые слова: самоконтроль, личность, самооценка, самокоррекция, эталон, мотивация, языковой портфель, языковой паспорт, языковая биография, досье, рефлексия.

The article describes peculiarities of self-control while studying foreign languages at higher educational establishments. The author analyzes its main functions and techniques, paying special attention to the functions and structure of language portfolio as an effective method of providing self-control and self-evaluation by students of their educational activity.

Key words: self-control, personality, self-assessment (evaluation), self-correction, standard/model, motivation, language portfolio, language passport, language biography, dossier, reflection.

Сучасний стан суспільного розвитку, однією з особливостей якого є збільшення інформаційного обміну, вимагає сформулювати нові пріоритети у підготовці спеціалістів вищої школи. Завдання, що постає перед ВНЗ, полягає не лише в тому, щоб забезпечити студента певним обсягом фундаментальних, корисних для його майбутньої професійної діяльності знань, а й сформувати мотиваційно-ціннісну структуру його особистості, особистості з міцним інтелектуальним і творчим потенціалом, яка буде мати високий рівень пізнавальної активності й самостійності, налаштована на самоконтроль і самокорекцію.

Одним з компонентів мотиваційно-ціннісної структури особистості є її здатність до самоконтролю. Аналіз наукової літератури (М. Й. Боришевський, Г. А. Собієва, О. К. Сердюк, Т. І. Гавакова, Л. В. Ітельсон, П. Я. Гальперін, І. О. Зимня, Л. Я. Жігло, Ю. З. Гільбух) довів, що існує багато підходів до визначення сутності цього поняття.

Як стверджує І. О. Зимня, самоконтроль – це здатність людини регулювати власну діяльність і поведінку. Людина вчиться свідомо контролювати і аналізувати власні вчинки, надаючи їм критичної самооцінки, порівнювати кінцевий результат із запланованим, відчувати задоволення, радість, гордість за результати власної діяльності [4]. Л. С. Рибалко вважає самоконтроль діяльністю, яка націлена на аналіз, усвідомлення результативності та

ступеня ефективності власної навчально-пізнавальної діяльності, причин її успішності та неуспішності. На думку Ш. А. Амонашвілі та Г. Ю. Ксендзової, самоконтроль – це самостійна експертиза діяльності людини, яка може впливати на розвиток таких її якостей як організованість і відповідальність.

Деякі дослідники (М. Й. Боришевський, Г. А. Собієва, О. К. Сердюк) визначають самоконтроль як один з проявів самосвідомості особистості, як один з шляхів пізнання людиною самої себе. Т. І. Гавакова, Л. В. Ітельсон називають його складовою саморегуляції особистості.

Самоконтроль нерозривно пов'язаний із самооцінюванням. Під цим терміном ми розуміємо критичне ставлення людини до своїх здібностей і можливостей. Від ефективності самооцінювання залежить спроможність людини знаходити помилкові дії, попереджати їх появу і таким чином підвищувати результати самоконтролю.

Одже, самоконтроль і самооцінювання є важливими засобами розумового і морального вдосконалення особистості. Вони дають їй можливість свідомо керувати власною діяльністю і поведінкою, коригувати їх, утримуватися від небажаних дій, замислюватися над власними успіхами і проблемами, попереджати або виправляти помилки, іншими словами, знаходити шляхи самовдосконалення.

У працях М. Й. Боришевського, П. Я. Гальперіна, І. О. Зимньої, Л. Я. Жігло, Ю. З. Гільбуха були

спроби класифікувати види самоконтроля залежно від функцій, що він виконує, форм організації, частоти виконання, ролі викладача в ньому тощо. Однак, ці проблеми ретельно досліджувалися на рівні середніх шкіл, і недостатньо уваги приділялося процесу здійснення самоконтролю студентами вищих навчальних закладів, особливо, в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Метою нашого дослідження було розкрити специфіку організації самоконтролю у вищій школі під час навчання іноземної мови. Відповідно до мети були поставлені наступні **завдання**:

- визначити функції і рівні сформованості механізму самоконтролю у навчанні іноземної мови;
- проаналізувати прийоми здійснення самоконтролю;
- описати функції і структуру мовного портфеля як засобу самоконтролю і рефлексивного навчання мови.

За рекомендаціями Ради Європи самоконтроль і самооцінювання повинні стати невід'ємною частиною навчального процесу у ВНЗ і знайти своє відображення у навчальних програмах з дисциплін, включаючи іноземні мови. Іноземна мова користується власними специфічними методами і прийомами навчання самоконтролю, організація яких вимагає певних зусиль як з боку викладача, так і з боку студентів. Більшість студентів, нажаль, схильні ігнорувати самоконтроль, пояснюючи це нестачею часу і відсутністю певних мовних знань, необхідних для його здійснення. Виходячи з цього, задача викладача полягає в тому, щоб, по-перше, роз'яснити студентам роль самоконтролю для розвитку їх особистості і досягнення ефективності й результативності їх навчальної діяльності; по-друге, ознайомити і навчити його основним прийомам і методам.

Самоконтроль у навчанні іноземної мови виконує наступні функції:

- **перевірочна**, сутність якої полягає у порівнянні студентами досягнутої мети з поставленою (еталона з результатом);
- **діагностична**, яка спрямована на визначення причин виникнення помилок у студентів у ході їх навчально-пізнавальної діяльності;
- **навчальна**, яка націлена на отримання і поглиблення мовних знань і мовленнєвих умінь студентів, активізацію їх розумової діяльності;
- **розвиваюча**, що сприяє розвитку мислення, пізнавальних здібностей студентів у процесі вивчення мови тощо;
- **виховна**, яка пов'язана з формуванням їх особистісних якостей, головним чином, самостійності, відповідальності, наполегливості і критичного ставлення до власної діяльності.

Як показала практика, робота зі студентами у напрямку розвитку навичок самоконтролю може призвести до певних змін у якості навчання. Позитивний результат досягається певною мірою завдяки тому, що викладач використовує мотивацію студентів на самоконтроль. Для психологічного налаштування студентів на самоконтроль важливі різні шляхи:

задоволення успішним виконанням роботи, відповідальність за результати, самостійність, впевненість, особистісна самореалізація, професійні мотиви тощо. Якщо, наприклад, студенти ставитимуть за ціль досягнення якісного рівня володіння професійною іноземною мовою, що є важливим для їх подальшої кар'єри, тоді їх ставлення до самоконтролю буде ґрунтуватися на необхідності досягнення саме цієї мети. Ефективний самоконтроль є міцним засобом створення ситуації успіху у навчальному процесі, що призводить до збільшення мотивації до вивчення іноземної мови [4].

Самоконтроль може здійснюватися як на занятті з іноземної мови, так і під час організації самостійної позааудиторної роботи студентів, і передбачає самостійність у виконанні навчальних завдань. Самостійність розглядається нами як вольова якість особистості, і людина, якій вона властива, здатна виконувати навчальні завдання, в тому числі, систематизувати, ретельно планувати, регулювати та здійснювати пізнавальну діяльність без зовнішнього керівництва і контролю.

Для досягнення ефективності навчання ми вважаємо, що самоконтроль має доповнюватися контролем з боку викладача. Важливим моментом при цьому є правильне співвідношення контролю викладача і самоконтролю. Так, наприклад, контролю з боку викладача підлягає виконання тих завдань, які не можуть бути самостійно оцінені студентами. До них переважно відносяться завдання, націлені на перевірку рівня сформованості продуктивних вмінь – це завершення речення, монологічне висловлювання за темою, опис картини, складання діалогів тощо. Завдання формату «множинний вибір», «заповнення пропусків», «короткі відповіді на запитання», «заповнення таблиць» тощо. можуть бути винесені на самоконтроль за наявності ключей.

Вміння студента ставити собі запитання «Чому я обрав саме такий варіант відповіді? Де і чому я зробив помилку?» – це прояв включення механізму самоконтролю особистості студента. Визначення рівня сформованості механізму самоконтролю в узагальненому вигляді відбувається наступним чином [1]:

I. Якщо студент самостійно, усвідомлено і коректно виконує навчальні завдання – можна говорити про сформованість у нього механізму самоконтролю;

II. Якщо студент виконує навчальні завдання з певною кількістю помилок, але усвідомивши їх, вносить корекцію – в цьому випадку механізм самоконтролю сформований, проте недосконалий.

III. Якщо студент робить помилкові дії і не усвідомлює цього – механізм самоконтролю несформований.

Зупинимося детальніше на прийомах самоконтролю у навчанні іноземної мови. Більшість з них, які описані в методиці викладання іноземної мови, співпадають з тими, що використовуються викладачем для контролю знань і вмінь студентів. За словами О. Г. Полякова, серед них можна виділити

прийоми описового, рейтингового і моніторингового характеру, анкетування та обстеження [8]. Розглянемо деякі з них.

– Самоконтроль *описового характеру* здійснюється за допомогою навчального щоденника, який студент заповнює згідно з тим, що було вивчено ним на кожному занятті. Також студентом визначаються питання, що були найбільш проблемними й незрозумілими для нього. На підставі цих записів він може систематично робити письмові

звіти, які викладач використовує для створення загальної картини успішності студента.

– Самоконтроль *рейтингового характеру* здійснюється за допомогою таблиць, графіків або шкал з дескрипторами для оцінювання тих чи інших комунікативних вмінь студентів. Наведемо шкалу самооцінювання комунікативних вмінь студентів-екологів 3 курсу по закінченню модулю з гідрології (табл. 1).

Таблиця 1

Самооцінювання комунікативних умінь

Skills	poor	fair	good	excellent
I've learned to participate in brain-storming and round-table discussions				
I've learned a great number of terms on hydrology and can define them easily				
I can scan and skim texts on hydrology				
I've learned to work in groups/teams				
I can write essays on the given topic				
I've learned to conduct research work				
I can work with tables, charts, schemes				
I'm no longer afraid to express my viewpoint on the environmental issues				

– Самоконтроль *моніторингового характеру* включає такі види, як саморедагування, тобто виправлення власних помилок, і взаємне виправлення помилок. Студентам пропонується виконати завдання формату Find and correct the mistake, if any, або перевірити роботи один одного. Специфіка завдань взаємоконтролю полягає, по-перше, в тому, що студентам завжди легше помітити помилки у чужій роботі, ніж у власній, а по-друге, вони вчать співпрацювати і ділитися власними знаннями, оскільки один часто знає те, чого не знає інший.

• Для самоконтролю деяких вмінь усного мовлення або читання можна скористатися звукозаписом. Прослуховуючи запис, наприклад, власного читання тексту, студент може встановити недоліки у техніці читання, інтонації, артикуляції окремих звуків тощо. За наявності записів окремих текстів з підручників або журналів він може здійснити порівняння з еталоном і виправити свої мовні огріхи.

– *Тестування* як прийом самоконтролю використовується по закінченню певного модулю, розділу. Це комплекс завдань, підготовлений відповідно до певних вимог, націлений на визначення рівня сформованості мовної і комунікативної компетенції студентів [5]. Тренувальні тестові завдання супроводжуються ключами і іноді коментарями, що вказують, який розділ треба переглянути, якщо надана неправильна відповідь. Вони дозволяють студентам спрогнозувати результати майбутнього тестового контролю, виявити прогалини в знаннях, апробувати доцільність і успішність застосування тих чи інших тестових стратегій. Під терміном «тестові стратегії» ми розуміємо ті дії та операції, якими користуються тестовані для збільшення результативності виконання тестових завдань [5].

• Особливо ефективними для самоконтролю, як показала практика, є тестові завдання, розроблені

студентами. По-перше, під час розробки тестів студенти знайомляться з принципами і прийомами тестування, форматами тестових завдань і способами оцінювання, а по-друге, вчать прогнозувати і попереджати власні помилки.

– *Анкетування* як прийом самоконтролю націлене на виявлення у студентів специфічних проблем, пов'язаних з вивченням мови, тих аспектів, що даються їм легко, і тих, що викликають більше труднощів. Наведемо декілька питань, що можуть бути включені в анкету:

– У яких ситуаціях Вам довелося спілкуватися іноземною мовою? Як Ви оцінюєте власний успіх?

– Чи боїтесь Ви робити граматичні помилки, коли розмовляєте з іноземцем?

– Який граматичний матеріал Ви вважаєте найскладнішим?

– Як, на Вашу думку, можна збагатити лексичний запас того, хто вивчає мову?

– Чи читаєте Ви книжки іноземною мовою?

– Чому в одних ситуаціях, наприклад, при безпосередньому спілкуванні, Ви розумієте співрозмовника, а в інших, наприклад, при спілкуванні по телефону, – ні?

– *Обстеження* як прийом самоконтролю є свого роду мікродослідженням, яке включає наступні етапи: планування, добір інформації, її обробка і презентація. Цей прийом пов'язаний з іншими прийомами: анкетуванням, спостереженням та інтерв'ю. Студенти дізнаються, наприклад, про вподобання або проблеми один одного і проводять презентацію отриманих результатів з використанням різних форм наочності.

Одним із можливих шляхів здійснення систематизованого самоконтролю та інтеграції його в процес навчання іноземної мови є використання *мовного портфелю/портфоліо*. В педагогічній літе-

ратурі представлені різні визначення цього поняття. Серед безлічі технологій навчання мовний портфель характеризується зарубіжними методистами як альтернативна форма контролю, яка дозволяє отримати динамічну картину навчального і мовного розвитку тих, хто вивчає мову (P Belanoff, L. Hamp-Lyons, M. Dickson) [8]. Портфоліо – це інструмент самооцінки власної пізнавальної, творчої роботи того, хто навчається, рефлексія його власної діяльності (Е. С. Полат). За словами І. В. Шалигіної, портфоліо – це форма і процес організації (колекція, відбір і аналіз) зразків і продуктів навчально-пізнавальної діяльності того, хто навчається, для подальшого аналізу, всебічної кількісної і якісної оцінки результатів і корекції процесу навчання [7]. На нашу думку, незважаючи на різні підходи до визначення сутності портфоліо, кінцева мета роботи над ним полягає у досягненні прогреса і позитивної динаміки у навчанні.

За основними положеннями Європейського Мовного Портфеля, як засіб навчання він відкриває багато можливостей для студента, а саме: створює умови для самостійного планування власної навчальної діяльності, індивідуалізує процес навчання, надаючи йому більш усвідомленого характеру, слугує основою для формування партнерських взаємовідносин між викладачем і студентом, заохочує реалізацію творчих здібностей студента, його ініціативність і відповідальність за результати власної діяльності. Як зазначила Н. Ф. Коряковцева, мовний портфель – це гнучкий навчальний засіб, який може бути адаптованим практично до будь-якої навчальної ситуації. У процесі роботи з мовним портфелем студент вчиться експериментувати і виділяти найбільш продуктивні прийоми оволодіння мовою, накопичувати навчальний досвід, відстежувати свої успіхи і проблеми та вносити корекцію в свою роботу [6].

Як засіб оцінювання мовний портфель спонукає свого власника до усвідомленої оцінки власних досягнень в опануванні вмінь і навичок іноземної мови, допомагає йому визначити рівень сформованості компетенції, простежити динаміку її розвитку, порівняти результати власної самооцінки з оцінкою викладача.

Самооцінюванню підлягають три аспекти: навчальний процес, комунікативні вміння і лінгвістична (мовна) компетенція студента. По-перше, студент

повинен вміти оцінити, наскільки успішно він рухається вперед на тому чи іншому етапі навчання та при виконанні окремих навчальних завдань. По-друге, він повинен бути здатним оцінити власну комунікативну компетенцію відповідно до шкал і дескрипторів, розроблених Радою Європи. Третім аспектом для самооцінювання є лінгвістична компетенція студента, що враховує лексичний матеріал, яким він володіє, структури, які він може застосовувати, звуки, які він може чітко вимовляти. Лише за умови самоусвідомлення та поступового розвитку впевненої здатності до самооцінювання студенти можуть моніторити, коригувати та вдосконалювати свою мовленнєву поведінку.

Реалізація функцій мовного портфеля здійснюється за рахунок його змісту. Зміст визначається структурними компонентами і включає наступні розділи:

1) *мовний паспорт*, який містить інформацію про те, де і як вивчалася мова, тобто описуються досягнення і досвід власника мовного портфеля з опорою на документальні підтвердження. Тут надаються дані про мовні контакти, перебування за кордоном, участь у конкурсах, олімпіадах, програмах обміну та інших проектах; оцінюється рівень володіння вміннями за рівневою шкалою, що представлена в рекомендаціях Ради Європи.

2) *мовна біографія* є сукупністю відомостей, що описують неформальний досвід використання мови і відображають визначений студентом рівень її володіння. Основним призначенням даного розділу є залучення студентів до самоаналізу, самооцінювання власних вмінь, визначення цілей і планування подальшої навчальної діяльності. Цей розділ включає хронологічний перелік загального мовного досвіду, контрольні листи для самооцінювання і перелік цілей.

Контрольні листи для самооцінки призначені для докладного визначення рівня володіння мовою. Вони містять детальний опис вмінь (у відповідності до РВМ), для вибору студентом тих вмінь, якими він вже оволодів і тих, якими він планує оволодіти. Крім того, враховується думка викладача. Укладання набору дескрипторів для кожного з контрольних листів здійснюється на основі представленої у Загальноєвропейських Рекомендаціях шкали самооцінювання мовленнєвих вмінь. Таблиця 2 є зразком контрольного листа, призначеного для самооцінки вмінь усного мовлення за рівнем В2.

Таблиця 2

Зразок контрольного листа для самооцінки рівня володіння вміннями усного мовлення (B2)

Speaking skills I can do in English	Yes, I can	Teacher's opinion	I want to obtain	Comments
I can speak about advantages and disadvantages of different things				
I can describe different things, giving details about principles of their work				
I can compare objects				
I can summarize the information after reading the text				
I can give instructions how to do smth				
I can speak about causes and consequences of events				
I can initiate the conversation				
I can collect information and present it to the public				
I can use a wide range of vocabulary				
I can clearly define the meaning of the terms				
I can express my viewpoint on the questions that I am interested in				

I am ready to discuss professional questions with the others				
--	--	--	--	--

3) *досє* – останній розділ мовного портфеля, який включає документальні засвідчення мовного і особистісного розвитку студента, а саме: його доповіді, твори, реферати, статті, малюнки, таблиці, а також сертифікати, свідоцтва, дипломи тощо. Мета складання досє – допомогти студенту підбити результати власної навчальної діяльності, зробити висновки щодо успіхів у вивченні мови.

Досє складається із змісту, який є переліком назв матеріалів, що містить досє, та папки з матеріалами. Папка з матеріалами в свою чергу включає: вступ, есе самооцінки, контрольні листи самооцінки, звітні форми, списки взаємооцінки та зразки робіт. Відбір зразків відбувається усвідомлено, тому важливо, щоб кожна робота студента супроводжувалася його коментарями, пояснюючи, наприклад, чому він обрав ту чи іншу роботу для включення в досє, чому він вважає її більш вдалою у порівнянні з іншими. Робота над мовним портфелем також передбачає систематичність, тому студент має регулярно проводити облік власних досягнень.

Ми розділяємо думку багатьох дослідників, які стверджують, що головна користь від ведення мовного портфеля полягає в тому, що він сприяє розвитку рефлексії у того, хто вивчає мову. Цим терміном прийнято називати усвідомлене і зосереджене міркування, осмислення людиною власної діяльності, в ході чого здійснюється аналіз причин успіхів і невдач з метою їх подальшої корекції [6]. Вивчаючи мову, студенти розмірковують про власні цілі і потреби, про стратегії їх досягнення, про підготовленість до вирішення конкретних завдань, про шляхи використання отриманих ними знань, про продуктивність методів вивчення мови, про пошук більш результативних напрямків та прийомів самостійної діяльності тощо. Наявність рефлексивного елементу у мовному портфелі робить процес його ведення особистісно значущим.

Отже, проведене дослідження дозволило нам зробити наступні **висновки**:

– Самоконтроль є невід'ємною частиною процесу вивчення іноземної мови. Він виконує перевірочну, діагностичну, навчальну, виховну і розвиваючу функції. Він може здійснюватися як на занятті з іноземної мови, так і під час організації самостійної позааудиторної роботи студентів, і доповнюватися контролем з боку викладача. Більшість прийомів самоконтролю співпадають з тими, що використовуються викладачем для контролю знань і вмінь студентів – це прийоми описового, рейтингового і моніторингового характеру, тестування, анкетування, обстеження та ін.

– У процесі самоконтролю студенти реалізують набуті ними знання і вміння, порівнюють їх з існуючими еталонами і оцінюють ефективність власної навчальної діяльності. Вони мають можливість замислитися над власними успіхами, проблемами і шляхами для самовдосконалення.

– Реалізація функцій мовного портфеля як засобу навчання і оцінювання здійснюється за рахунок його змісту, який визначається такими структурними елементами як мовний паспорт, мовна біографія і досє. Специфіка функціонування мовного портфеля полягає у реалізації своєрідної системи контролю, основу якої складають самоконтроль і самооцінювання. Впровадження мовного портфеля у навчальний процес має значні переваги. Мовний портфель створює умови для вмотивованого й самостійного планування студентами власної навчальної діяльності, збільшуючи їх відповідальність за результати навчального процесу за рахунок активізації самооцінки. Він посилює ситуацію успіху й задоволеності від власних досягнень, що сприяє самоствердженню особистості. Систематичність ведення мовного портфеля реалізує ідею безперервного навчання. Нарешті, мовний портфель створює умови для самовдосконалення й досягнення автономії і самостійності у вивченні мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брейгина М. Е. О самоконтроле в обучении иностранному языку / М. Е. Брейгина // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 1. – С. 23–28.
2. Европейский Языковой Портфель: предложения по разработке / И. Крист, Ф. Дебюзер, А. Добсон, Р. Шерер, Дж. Шнайдер и др. : Пер. с англ. – М. : Еврошкола, 1998.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / За ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Зимняя И. А. Педагогическая психология : [учебник для вузов] / И. А. Зимняя. – Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. – М. : Логос, 1999. – 384 с.
5. Кожевникова Л. А. Основные параметры тестового задания для измерения уровня сформированности умений (на примере чтения) / Л. А. Кожевникова // Иностранные языки в школе. – 2008. – № 6. – С. 14–22.
6. Коряковцева Н. Ф. Современная методика организации самостоятельной работы изучающих иностранный язык : [пособие для учителей] / Н. Ф. Коряковцева. – М. : АРКТИ, 2002. – 175 с.
7. Кудрявцева Е. Ю. Использование языкового портфеля в изучении немецкого языка как второго иностранного / Е. Ю. Кудрявцева // Иностранные языки в школе. – 2007. – № 7. – С. 22–26.
8. Поляков О. Г. Самоконтроль в обучении английскому языку / О. Г. Поляков // Иностранные языки в школе. – 2005. – № 7. – С. 48–52.
9. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

Рецензенти: Гришкова Р. О., д.пед.н., професор;
Запорожець Г. В., к.пед.н., доцент.